

ד"ר אליעזר בן שלמה (עו"ד)

עקרונות בפרשנות התורה

מבוא

מילה ללא פירוש - כגוף ללא נשמה. כל מילה ומשפט בפרוזה ובשירה דורשים ביאור. במיוחד נדרש הביאור בדבר חקיקה המחייב את האדם, והעובר עליו עלול להיענש. ברם, לא די בביאור, זקוקים אנו לעיון ולחיפוש, לגילוי התוכן הפנימי של הניסוח, במיוחד כאשר קריאת הכתוב עשויה להביא גם למסקנה שונה.

המילה "דרש" משמשת באותה משמעות גם לעניין גילוי המצב האמיתי, הפנימי, של אירוע עובדתי מסויים: "ודרשת, וחקרת, ושאלת היטב" (דברים י"ג, טו; י"ז, ד) - היינו, בירור העניין לפי כל הנסיבות והעובדות, גם אם אינן נראות לעין בסקירה ראשונה ושטחית. מעתה, "דרש" הינו חתירה להבנה עמוקה ומקיפה של מילה או נושא. ה"דרישה" הינה מהתכנים העיקרים של התורה שבעל-פה ביחס לתורה שבכתב.

מימי בית שני אנו מוצאים כללי מדרש מסודרים. הצורך להגדרת דרכים בלימוד עלו ביתר שאת עקב המאבק בצדוקים. הלל הזקן דרש את התורה והבנתה, פירושה ודרישתה - בשבע מידות לפני זקני בני בתירא (תוספתא סנהדרין ז', יא; אבות ד'ר' נתן פרק ל"ז): קל וחומר; גזירה שווה; בנין אב (מכתוב אחד ושני כתובים); כלל ופרט וכלל, וכיוצא בו ממקום אחר ודבר הלמד מעניינו. בין המפרשים את התנ"ך היו המנקדים, בעלי הטעמים, בעלי הדקדוק, התנאים, האמוראים והמפרשים.

אצל שניים מתלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי מצינו שתי גישות שונות בדרכי האינטרפרטציה של התורה, שהתייחסו לאחת המידות של הלל: ר' נחוניא בן הקנה - דרש את התורה על הדרך של כלל ופרט (=הסקת מסקנות הדומות במידה סבירה - לפרט הנזכר במפורש בתורה - מעין הפרט, אך לא מעבר לזה) (שבועות כו, ע"א). ואילו ר' נחום איש גמזו, דרש את התורה ב"ריבוי ומיעוט", היינו על ידי הסקת מסקנות מן התורה על ידי הריבוי, גם אם לעיתים המסקנה אינה מעין הפרט ואף לא דומה למה שנאמר במפורש בתורה. הוא דרש אף את מילות הקישור שבתורה וכן כל מקום שנאמר בתורה "אך" ו"רק" - יש לראות מגמה של מיעוט וצמצום, וכל מקום שנאמר "את" או "גם" - מגמה של ריבוי.

יש להבחין בין שני סוגים של מדרש: מחד גיסא, המדרש המבאר כדוגמת "כלל ופרט" ומאידך גיסא, המדרש המשווה כדוגמת "קל וחומר", "גזירה שווה" ו"בניין אב". המדרש המבאר - הוא ראשוני והכרחי לשם הבנתם של הפסוקים והפרשיות שבתורה. פעמים המדרש מבאר מונח או מושג או מילות קישור (כגון "ו" מחברת או מחלקת). פעמים מבאר המדרש תוכנה או היקפה של הוראה הלכתית ומשפטית שבתורה, וכיוצ"ב.

א. המדרש המשווה

"המדרש המשווה" נצרך כאשר עניין כלשהו לא הוסדר בנושא הנלמד וחכמים לומדים אותו מתוך השוואה. הנושא יודגם ויתפרש להלן בשאלת עונשו של המכשף - שהתברר בעיקרו במסי סנהדרין דף סז.

בפרשת משפטים (שמות כ"ב, יז) הורתה התורה "מכשפה לא תחיה". בספר דברים פרק י"ח, ט-יב צרפה התורה מכשף עם טיפוסים נוספים: "לא ימצא בך... מעון ומנחש ומכשף. וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים. ואילו בפרשת קדושים פירטה התורה עונשם של אוב וידעוני (ויקרא כ', כז); "מות זמתו, באבן ירגמו אותם דמיהם בם", ולא כללה ביניהם את עונשו של המכשף.

חלקו חכמים בברירת המקור ובבחירת דרך הדרשה לידע דין מיתתו של המכשף אם בגזירה שווה, אם בהיקש ואם בבנין אב. שלושתם הם מסוג המדרש המשווה.

1. א. ר' יוסי הגלילי לומד בגזירה שווה ממלחמת שבעה עממין; נאמר להלן: "לא תחיה כל נשמה" (דברים כ', טז) מה להלן בסייף (רש"י: "דכתיב, צסיחון ועוג וויכוכו ישראל לפי חרצ", (צמדצר כ"א, כד) אף כאן צסייף".

ב. ר' עקיבא לומד מגזירה שווה מסיני: נאמר להלן; "אם בהמה אם איש לא יחיה" (שמות י"ט, יג), מה להלן בסקילה (רש"י: "דכתיב, כי סקול יסקל או ירכ יירכ", שם) אף כאן בסקילה.

אמר ר' יוסי (לר"ע); אני דנתי "לא תחיה" מ"לא תחיה" ואתה דנת "לא תחיה" מ"לא יחיה".

אמר לו ר"ע, אני דנתי ישראל מישראל שריבה בהן הכתוב מיתות הרבה (רש"י: "ומנינו צסיני שנצחרה צכן סקילה") ואתה דנת ישראל מעובדי כוכבים, שלא הרבה בהן הכתוב אלא מילה אחת (רש"י: "כל מיתת האמורה לצן נח אינה אלא צסייף").

לר"ע - לכאורה אין כרת במכשף, דבגופיה לא נאמר, ובסיני דיליף סקילה למכשף - לא נאמר כרת.

2. בן עזאי דורש סמוכין; נאמר "מכשפה לא תחיה" ונאמר "כל שוכב עם בהמה מות יומת" (שם, יז) - סמכו עניין לו, מה שוכב עם בהמה בסקילה (רש"י: "ילפינן צבאי פירקין מ"דמיהס צס" דכתיב צס צפרשת קדושים (כ', עז) וגמירנן לה מאוב וידעוני דכתיב צכו 'צאצן ירגמו אוחס דמיהס צס" (שם כ', עז) - אף מכשף בסקילה.

אמר לו ר' יהודה (רש"י: "ר' יהודה לא דריש סמוכין") וכי מפני שסמכו עניין לו נוציא לזה בסקילה? אלא אוב וידעוני בכלל מכשפים היו ולמה יצאו לחקיש עליהם ולומר לך מה אוב וידעוני בסקילה אף מכשף בסקילה. לר' יהודה - הלומד מאוב וידעוני - כמו שלמדן סקילה - נלמד גם כרת. במכשף כתוב מיתה בקרא (שמות כ"ב, יז) - אלא שכל מיתה שבתורה סתמא - הוא בחנק. אוב וידעוני יצאו מהכלל ומפורש בהן שמיתתם בסקילה - מקיש אליהם מכשף לסקילה (הרי זה כגילוי מילתא. תוס' זבחים מט, ע"א וכעין זה בתוס' ישנים).

ב. המדרש המבאר - "כלל ופרט"

עיקרו של המדרש המבאר היא המידה "כלל ופרט" (משבע המידות של הלל) שפורטה בברייתא של ר' ישמעאל לארבע מידות; כלל ופרט, פרט וכלל, כלל ופרט וכלל, כלל הצריך לפרט ופרט הצריך לכלל.

המידה האחת: היא "כלל ופרט" - היינו ההנחה היא שהפרטים הבאים אחרי הכלל מצמצמים אותו - "אין בכלל אלא מה שבפרט" הדוגמא המובאת בברייתא דר' ישמעאל למידה זו - הפסוק בתחילת ספר ויקרא הקובע את בעלי החיים שניתן להקריב מהם קרבן; "אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה" (הכלל בהמות וחיות); מן הבקר ומן הצאן (פרטים - רק בקר וצאן) ראויים לקרבן (ויקרא א', ב).

המידה השנייה: היא "פרט וכלל" - היינו ההנחה היא, שהכלל הבא אחר הפרטים מוסיף עליהם פרטים שלא נאמרו תחילה, הדוגמא המובאת בברייתא דר' ישמעאל למידה זו - היא פרשת השומרים (שמות כ"ב, ט): "כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה (פרטים) וכל בהמה לשמור (כלל) - "נעשה הכלל מוסיף על הפרט".

המידה השלישית: היא "כלל ופרט וכלל" - לפנינו הרכב של שתי מידות נוגדות; מחד גיסא, "כלל ופרט" - שאין בכלל אלא מה שבפרט, ומאידך, "פרט וכלל" - שנעשה הכלל מוסיף על הפרט. מצאו חכמים את האיזון בין שתי

המידות הנוגדות בסינטזה "שאיך אתה דן אלא 'בעין הפרט'". הדוגמא הידועה בתלמוד למידה זו - היא בדין הגנב (ושומר שטען טענת גנב, ונמצא כי הוא עצמו שלח יד בפקדון, שמות כ"ב, ח): "על כל דבר פשע (כלל) על שור על חמור, על שה על שלמה (פרט) על כל אבידה" (חזר וכלל) כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, מה הפרט מפורש דבר המיטלטל וגופו ממון (=הוא עצמו בעל ערך כספי) - יצאו קרקעות (=שעל גניבתם אין תשלומי כפל) - שאינן מטלטלין, יצאו עבדים שהוקשו לקרקעות, יצאו שטרות שאף על פי שמטלטלין - אין גופו ממון (=כי לשטר עצמו אין ערך כספי עצמי כי אם ערך ראייתי, ואינו אלא גורם ממון).

המידה הרביעית: היא "כלל שהוא צריך לפרט ופרט שהוא צריך לכלל" היא דנה בעניין שהכלל והפרט אינם באים להוסיף או לצמצם אלא לבאר זה את זה. בייחודה של מידה זו נעסוק לפנינו.

ג. "כלל ופרט" או "כלל שהוא צריך לפרט"

"כלל ופרט מובנו שהפרט בא לצמצם את הכלל ואילו "כלל שהוא צריך לפרט" מובנו שהפרט בא לבאר את הכלל. השאלה המתעוררת היא: מתי הפרט מצמצם ומתי הפרט מבאר?! האם "כלל ופרט" הוא ביאור פסוק או ביאור העניין, לאמור, האם "כלל ופרט" ישים גם כאשר הם מרוחקים זה מזה, האם "כלל ופרט וכלל" - חייבים להיות כסדרם או אפשרי גם "כלל וכלל ופרט"!! ההבחנה התבארה בפרשת קדושת בכור ופדיונו, הוא הנושא ההלכתי שנצטוו בו ישראל בצאתם ממצרים, יחד עם דיני חמץ - מצה - ופסח. בדיני בכור יש הבחנות בין בכור אדם, בכור בהמה טהורה ופטר חמור, והם משמשים כמקור מרכזי בהלכה להבחנה שבין כלל ופרט שהוא צריך לפרט.

1. קדושת בכור ופדיונו

בשלושה מקורות נזכרים בתורה דיני בכור: שמות י"ג, א: "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא", ואילו בדברים ט"ו, יט: "כל הבכור אשר יולד בבקר ובצמר הזכר... לעניין פדיון שם יג: "וכל בכור אדם בבניך תפדה" (כן שמות, כי תשא, ל"ד, כ: "כל בכור בניך תפדה ולא יראו פני ריקם").

בחומש במדבר י"ח, טז-טז נקבע שיעור הפדיון: "אך פדה תפדה את בכור האדם... ופדויו מבן חודש תפדה בערך כסף חמשת שקלים בשקל הקודש עשרים גרה הוא". הסכום הוא כערך פדיונו של בן חמש (ויקרא כ"ז, ו).

אחרי העיון בפסוקים יהיה עלינו להגדיר: מי הוא "בכור" (בן או גם בת, הנוולד ראשון או שהוא המבוגר לעומת הצעיר האם בכור לאביו או לאמו) לטו לטו הייתה "הבכירה" ביחס ל"צעירה" אבל היו לה אחים ואחיות מבוגרים (משתיהן) האם יש תנאים בצורת הלידה, בלידה רגילה או גם בנייתוח קיסרי?!

2. הקדשה ופדיון

א. בשמות י"ג, א השוותה התורה אדם ובהמה לדן בכור: "קדש לי כל בכור פטר רחם בבני ישראל, באדם ובהמה לי הוא".
ב. מפרטת התורה קדושת בכור בהמה (יב-יג): "וכל פטר שגר בהמה אשר יהיה לך הזכרים - לה".
ג. ומה דין בכור אדם? על פי הכותרת "קדש לי" והשוואה בין אדם ובהמה - הייתי אומר שהבכורות הם לה.

לכאורה, משמע מחומש במדבר (בהעלותך ח', ה ואילך), שעד פרשת העגל היו הבכורים קדושים לה' - ושם יז-יח נאמר: "כי לי כל בכור בבני ישראל באדם ובהמה, ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי, ואקח את הלויים תחת כל בכור בבני ישראל".

מה היו דינם של הבכורים עד שנבחרו הלויים!! ולאחר שנבחרו הלויים מה דין של בכור שאינו רוצה להיפדות ורוצה להיות קדוש לה'!! מלמדת אותנו התורה בחומש שמות י"ג, יג - לפני החלפת הכהנים בלויים - במדבר, "וכל בכור אדם בבניך תפדה". שיש בו רק דין ממון. ועל כן, המוציא מחברו (הכהן) עליו הראיה, ולא אמרינן ביה ספק מצוה דאורייתא לחומרא. יש להסיק כי החל מיציאת מצרים לא הייתה קדושה בבכור אדם.

3. דיון בהגדרת "בכור"

ל"בכור" - מעמד בתורה בשני דינים:

א. קדושת בכור ופדיונו: "קדש לי כי בכור פטר כל רחם בבני ישראל" (שמות י"ג, א) "כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר" (דברים ט"ו, יט).

ב. בכור לנחלה: "וילדו לו בנים... כי הוא ראשית אונן" (דברים כ"א, טו-טז). מדן בכור לנחלה - מצוות הייבום: "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת" (דברים כ"ה, ו). הגדרת הבכור הכרחית כדי לדעת על מי להחיל קדושת בכור ודיני בכור. ההבדל בין שני הנושאים מבוטא בגמרא כדלקמן:

פטר כל רחם - באשה הדבר תלוי.

לנחלה - תלוי באיש "ראשית אונן" (דברים כ"א, יז). על כן מבואר בקדושין כט, ע"ב: "ת"ד, מניין שאם היו לו חמשה בנים מחמש נשים, שחייב לפדות כולן? ת"ל "כל בכור בניך תפדה" (שמות ל"ד, כ). פשיטא, בפטר רחם תלא רחמנא? מהו דתימא נילף בכור - בכור מנחלה - קמ"ל".

במסכת בכורות יט, ע"א דורשת הסוגיא לעניין קדושת בכור:
"קדש לי כל בכור" (שמות י"ג, ב) - יכול אפילו נקבה במשמע (כמו:
"ותאמר הבכורה אל הצעירה" - בראשית י"ט, לב. ושם - היו גדולות ממנה:
"ויצא לוט וידבר אל חתנו לוקחי בנותיו" (שם, יד).

ת"ל: הזכר (דברים ט"ו, יט): "כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצנאך הזכר
תקדיש לה" (רש"י).

(רש"י: "זה הוא 'כלל ופרט' השנוי במידה ראשונה של שלש עשרה מדות,
שהפרט צא למטע את הכלל ממשמעו ולהעצירו על הפרט, ואין בכלל אלא מה
שצפוי").

(יולא אצטריך לפרוש, היכי דמי בכור, דהא הנקבה בכור לכל מילי היא,
אלא למעוטי דלא תימא אף הנקבות קדושות בבכורה" (שם ד"ה ת"ל פטר
חמור).

אי "זכר" - יכול אפילו יצאה נקבה לפניו? (רש"י: "דהכי משמע 'זכור זכר' =
זכור לזכרים, שלא קדמו זכר אחר, כוי זכור, ואע"ג דאינו זכור ללידה
ולרחמים").

תלמוד לומר "פטר רחם" (רש"י: "אילטריך האי פרט לפרושי דלא מיקרי
'זכור' עד דהוי זכור לרחמים, דלא הוי ידעין משמעוהא דכללא").

אי "פטר רחם", יכול אפילו יצא אחר יוצא דופן? - ת"ל "בכור".
(רש"י: "משמע זכור לכל מיני צעין, והיינו פרט הצריך לכלל, ד'זכר'
ו'פטר רחם' שהוא פרט, לריכין ל'זכור', שאילו לא נאמר 'זכור' הייתי אומר
אף על פי שאינו זכור - יקדש").

(רוב פרטות שבתורה אינן צריכין לכללות שעמהן כגון (ויקרא א'): "מן הבקר
ומן הצאן" לא היו צריכין שיכתב "מן הבהמה").

וכן: כלל הצריך לפרט, שאין אתה יכול להבין מה הכלל אומר עד שיבוא
הפרט לפרשו, ד"בכור" שהוא כלל לא ידענא בכור למאי קאמר, אי לזכרים
אע"ג דלא לרחמים, (כגון שיצתה נקבה לפניו), או לרחמים ולא לזכרים (כגון
שיצא פטר רחם אחר יוצא דופן), או - עד דהוי בכור לרחמים ולולדות.

נפקא מינא נוספת בין "כלל ופרט" לבין "כלל הצריך לפרט" מצאנו בדין
כסוי דם: "ואיש איש מבני ישראל... אשר יצוד... ושפך את דמו וכסהו בעפר
(ויקרא י"ז, יג) (ובסוטה טז: "זו אחת מגי מקומות שהלכה עוקבת מקרא" -
התורה אמרה "בעפר", והלכה קבעה בכל דבר המגדל צמחים). ואילו בחולין פח,
ע"ב: "וכסהו" - הוא אמינא יכפה עליו כלי - על כן כתיב בעפר, וזו היא מדת כלל
הצריך לפרט ולא דרשינן "וכסהו" כלל "בעפר" פרט - אין בכלל אלא מה שבפרט,
לפי שיש לפרש כסוי בשתי דרכים, אחד, בדבר הגס כגון אבן או כלי, ואחד

בדבר הדק - לכן כתב "בעפר" ופירושו, וכסהו בדבר דק הנבלל בו ומכסהו (וראה תוספות בכורות י"ט, ע"א ד"ה כיצד).

בספר "מידות אהרן" פרק יי (ובעקבותיו "במלא הרועים") מבחין בין "כלל ופרט" לבין "דבר שהיה בכלל ויוצא מן הכלל"; כלל ופרט - הפרט בא לגרוע את הכלל ולפרשו אין בכלל אלא מה שבפרט. נדרש שיהיו מקורבין. לא יתכן לדרשו כשהפרט מרוחק מהכלל. ואילו הלימוד "דבר שהיה בכלל ויצא מהכלל - ללמד על הכלל כולו יצא" - בא לומר מה שיש בפרט יש בכלל - ומשתווים, שפיר נלמדין אף במרוחקין - מפאת היקש השתוותן - ("ברית כרותה", סימן א' פרק ב').